

- سرشناسه: امیری، محمدمقداد، ۱۳۵۶ -
عنوان و نام پدیدآور: از آل یاسین تا الیاسین: بستر اختلاف قرائات در سه قرن
نخست/ محمدمقداد امیری؛ [برای] بنیاد بین المللی امامت.
مشخصات نشر: قم: بنیاد بین المللی امامت، نشر امامت اهل البيت
الطاهرين علیهم السلام، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری: ۱۹۲ص، جدول، نمودار.
فروست: نشر امامت اهل البيت الطاهرين علیهم السلام؛ ۲.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۱۵۳۸-۱-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص [۱۷۷]-۱۹۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت: نمایه.
عنوان دیگر: بستر اختلاف قرائات در سه قرن نخست.
موضوع: قرآن -- قرائت -- اختلاف
Qur'an -- Readings -- *Differences
قرآن -- قرائت -- تاریخ
Qur'an -- Readings -- History
تفسیر -- تاثیر قرائات
Qur'an -- Criticism, interpretation, etc. -- *Impact of readings
قرآن -- بررسی و شناخت
Qur'an -- Surveys
شناسه افزوده: بنیاد بین المللی امامت.
شناسه افزوده: بنیاد بین المللی امامت. نشر امامت اهل البيت الطاهرين علیهم السلام.
رده بندی کنگره: BP۷۵
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۵۱
شماره کتابشناسی ملی: ۹۷۴۱۲۱۶
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

از «آلِ یاسین» تا «الِیاسین»
بستر اختلاف قرائات در سه قرن نخست

محمد مقداد امیری

بنیاد بین المللی امامت | ۱۴۰۳

از «آلِ یاسین» تا «الیاسین»

بستر اختلاف قرائات در سه قرن نخست

مؤلف: محمد مقداد امیری

ناشر: امامت اهل البيت الطاهرين عليهم السلام

چاپ: اشراق

نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۳ ش

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

مرکز پخش:

قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۱۱

تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۴۴۴۳

تمام حقوق محفوظ است.

فهرست مطالب

مقدمه پژوهشکده.....	۷
پیشگفتار.....	۹
فصل اول: قرائت‌ها و رسم الخط مصاحف	۲۳
قرائت‌های نقل شده از «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات.....	۲۵
بررسی علت شیوه خاص کتابت «ال یاسین» در مصاحف قرآنی.....	۲۸
نمونه‌هایی از مصاحف قرآنی و شیوه کتابت «ال یاسین» (در آیه ۱۳۰ سوره صافات).....	۳۸
الف) مصاحف قرآنی متعلق به سده‌های نخست.....	۴۰
ب) مصاحف قرآنی متعلق به سده‌های بعد.....	۵۷
ج) مصاحف قرآنی متعلق به دوره حاضر.....	۵۸
د) مصاحف و مخطوطات قرآنی متعلق به دوره پیش از تدوین مصاحف عثمانی.....	۶۰
فصل دوم: اختلاف قرائات و تفسیرها در سه قرن نخست	۶۵
قرائت‌های مختلف و ارتباط آنها با رسم الخط واحد.....	۶۷
معانی و تفسیرهای قرائت‌های مختلف از «ال یاسین».....	۷۴
تحلیل قرائت‌ها و تفاسیر مختلف از «ال یاسین» در سه قرن نخست.....	۷۹
الف) منابع و مصادر تفسیر و قرائات در قرن اول و دوم.....	۸۰
ب) چگونگی قرائت «ال یاسین» در قرن‌های اول و دوم.....	۸۴
ج) تفسیر «ال یاسین» در سه قرن نخست.....	۹۰
د) بررسی یک مورد خاص.....	۹۶
فصل سوم: بررسی و تحلیل روایی گزارش‌ها	۹۹
منابع و مصادر شیعی و موضوع قرائات.....	۱۰۱
منابع و مصادر گزارش‌های مرتبط با قرائت «ال یاسین».....	۱۱۷
حدیث نقل شده از امام رضا درباره قرائت «ال یاسین».....	۱۲۰

تحلیل اسناد - متن روایات مرتبط با قرائت «ال یاسین»	۱۲۵
الف) صورت‌های مختلف روایات مرتبط با قرائت «ال یاسین» در منابع	۱۲۷
۱. منابع سنّی	۱۲۸
۲. منابع زیدی	۱۳۰
۳. منابع اسماعیلی	۱۳۱
۴. منابع امامی	۱۳۲
ب) شبکه راویان روایات مرتبط با قرائت «ال یاسین» و تحلیل اسانید آنها ..	۱۳۶
۱. احادیث نقل شده از اهل بیت	۱۳۹
۲. حدیث نقل شده از خلیفه دوم	۱۴۰
۳. احادیث نقل شده از ابن عباس	۱۴۱
ج) تحلیل متون روایات و تطبیق آنها با خطوط انتقال روایت در شبکه راویان ..	۱۴۴
د) تعیین متن اصلی روایات مرتبط با قرائت «ال یاسین»	۱۴۶
فصل چهارم: زمینه تاریخی اختلاف قرائات در «ال یاسین»	۱۵۱
اهمیت و لزوم توجه به زمینه تاریخی اختلاف قرائات در «ال یاسین»	۱۵۳
قرن دوم و شیوع گسترده اختلاف قرائات	۱۵۴
تقارن زمانی گسترش اندیشه عثمانی و شیوع گسترده اختلاف قرائات	۱۵۵
قرائت به صورت «آلِ یاسین» در دوران گسترش اختلاف قرائات	۱۵۸
دشواری تغییر قرائت مشهور و رایج به قرائتی جدید و چگونگی حل آن	۱۶۱
تحول قرائت از «آلِ یاسین» به «الیاسین» بر اساس مناطق جغرافیایی	۱۶۳
فصل پنجم: بررسی مراحل تحول قرائات و چگونگی سازگاری آنها با متن ..	۱۶۷
مراحل تحول قرائت از «آلِ یاسین» به «الیاسین»	۱۶۹
قرائت به صورت «آلِ یاسین» و مسئله ارتباط با سیاق آیات	۱۷۲
کتاب‌نامه	۱۷۷
فهرست اعلام و اصطلاحات	۱۸۹

مقدمه پژوهشکده

پدیده‌هایی که امروز در اختیار بشر قرار گرفته، تاریخچه‌ای از تحولات و دگرگونی‌هایی را دارد که آگاهی از آن فرد را در فهم دقیق‌تر و درک عمیق‌تر از آن پدیده یاری می‌کند. گزاره‌های اعتقادی و متون دینی نیز از این قاعده مستثنا نیستند و بررسی آنها از این منظرگاه که مدت زمانی است مورد توجه پژوهشگران حوزه دین قرار گرفته‌اند می‌تواند مفید و راهگشا باشد؛ اما باید توجه داشت که افراط و تفریط در هر مسئله می‌تواند آسیب‌زا باشد. همان‌گونه که جزم‌اندیشی و خودحق‌پنداری مطلق می‌تواند راه را بر هدایت و سعادت بشر مسدود کند، تردید و تشکیک در همه واقعیات و نگاه پدیدارشناسانه و اثبات‌گرایانه صرف به همه حقایق و منقطع‌انگاشتن آنها از عالم ماورا نیز می‌تواند انسان را در ورطه پوچ‌گرایی و بی‌حاصلی غوطه‌ور سازد.

به هر روی، نگاه تاریخی به اندیشه‌های بشری در حوزه‌های مختلف فکری یکی از راهکارهای جدید در حل و فصل ابهامات است که البته لازم است در بهره‌برداری از آن نهایت دقت به کار برده شود. امکان و قابلیت شمول روش تاریخی در یک مسئله، توجه به معیارها و ملاک‌های رد یا قبول گزارش‌های تاریخی، تفکیک اصالت یک اندیشه و آموزه از صحت یا بطلان پیرایه‌ها و آمیخته‌های آن و موارد دیگری از این دست

از ضرورت‌های قابل توجه در پرداختن به این رویکرد است.

اهمیت توجه به این رویکرد در توصیف و تحلیل آموزه‌های اعتقادی زمانی بیشتر خود را نمایان می‌سازد که آن مسئله یا آموزه در ظاهر لفظ یا در باطن معنایش دارای ابهام و ناهمگونی باشد که مخاطب را سردرگم و حیران می‌سازد. در مثل این شرایط است که رویکرد تاریخی می‌تواند پا به عرصه نهد و با بررسی‌های دقیق و موشکافانه مراحل و دوره‌های شکل‌گیری یک اندیشه را واکاود و چگونگی و چرایی آن ناهمگونی را نمایان سازد.

آنچه در این نوشتار به خامه محقق ارجمند، جناب آقای دکتر محمدمقداد امیری، ارائه شده یکی از مصادیق قابل توجه در کارآمدی این روش است که به خوبی توانسته است چگونگی و چرایی تحولات در قرائت و رسم الخط و تفسیر لفظی از الفاظ قرآن را دنبال کند و تلاش‌های صورت گرفته در تحریف معنوی قرآن را به تصویر بکشد و ناکام گذارد.

پژوهشکده امامت انتشار این اثر را گامی رو به جلو در توجه به عرصه‌های جدید در پژوهش‌های دینی شمرده و ضمن تقدیر از نویسنده محترم، خود را پذیرای پیشنهادات و انتقادات سازنده شما مخاطب گران قدر در توسعه این گونه پژوهش‌ها و اصلاح خطاهای احتمالی آن می‌داند.

توفیقات روزافزون همگان را در خدمت به آستان نورانی اهل بیت علیهم‌السلام از خداوند متعال خواستاریم.

معاونت پژوهش پژوهشکده امامت

پیشگفتار

از نکات مهم و قابل توجه درباره آیه «سَلَامٌ عَلَى آلِ يَاسِينَ»^۱ شیوه خاص کتابت و رسم الخط «ال یاسین»^۲ در این آیه در مصاحف قرآنی است. بیشتر قراء مشهور «ال یاسین» را در این آیه به صورت «الیاسین» قرائت کرده‌اند^۳ و بسیاری از مفسران آن را به معنای «الیاس نبی» در چند آیه قبل‌تر^۴ یا به معنای «الیاس نبی و پیروانش» دانسته‌اند،^۵ اما در کتابت

۱. سوره صافات، آیه ۱۳۰.

۲. در سراسر متن این کتاب، منظور از «ال یاسین» شکل نوشتاری و رسم الخط عبارت یا کلمه «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات است. اگر این شکل نوشتاری را به صورت «آل یاسین» قرائت کنیم، «ال یاسین» یک عبارت است به صورت ترکیبی اضافی که حاصل از اضافه شدن «آل» به «یاسین» است و اگر این شکل نوشتاری را به صورت «الیاسین» قرائت کنیم، «ال یاسین» یا یک کلمه مفرد است به معنای الیاس نبی یا کلمه‌ای است جمع به معنای الیاس نبی و پیروان او یا آل الیاس نبی.

۳. در این باره رک: دانی، التیسیر فی القراءات السبع، ج ۱، ص ۱۸۷؛ ابن خالویه، إعراب القراءات السبع وعللها، ج ۲، ص ۲۴۹-۲۵۰؛ ابن الجزری، النشر فی القراءات العشر، ج ۲، ص ۲۶۹.

۴. «وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ» (سوره صافات، آیه ۱۲۳).

۵. برای نمونه رک: فراء، معانی القرآن، ج ۲، ص ۳۹۱-۳۹۲؛ نحاس، معانی القرآن، ج ۶، ص ۵۶؛ تیمی، مجاز القرآن، ج ۲، ص ۱۷۲-۱۷۴؛ ابن خالویه، الحجة فی القراءات السبع، ج ۲، ص ۱۷۲-۱۷۴؛ ابن خالویه، الحجة فی القراءات السبع، ج ۲، ص ۱۷۲-۱۷۴.

و نگارش «ال یاسین»، همان‌گونه که خواهیم دید، در تمام مصاحف قرآنی، «ال» و «یاسین» با فاصله و جدا از یکدیگر نوشته شده‌اند. در این صورت باید به این پرسش پاسخ داد:

پرسش نخست: اگر بیشتر قراء «ال یاسین» را در آیه ۱۳۰ سوره صافات به صورت «الیاسین» قرائت کرده‌اند و بسیاری از مفسران منظور از آن را «الیاس نبی» دانسته‌اند، چرا در همه مصاحف، «ال» و «یاسین» با فاصله و جدا از یکدیگر نوشته شده‌اند و در هیچ مصحفی «ال یاسین» (در آیه ۱۳۰) و «الیاس» (در آیه ۱۲۳) به یک شکل (به صورت «الیاس / الیاسین» یا «إل یاس / إل یاسین») کتابت نشده‌اند؟^۱

آنچه موجب جدی‌تر شدن مسئله می‌شود، گزارشی است که صدوق در کتاب عیون أخبار الرضا علیه السلام در این باره نقل کرده است. بر اساس این گزارش، در مجلسی علمی که با حضور امام رضا علیه السلام و خلیفه عباسی، مأمون، و دانشمندان عراق و خراسان آن زمان در مرو تشکیل شده بود، امام رضا علیه السلام «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات را به صورت «آل یاسین» قرائت کردند و آن را به معنای «آل و عترت پیامبر» دانستند.^۱ این گزارش در کنار تصریح دانشمندان علم قرائت و مفسران بر شیوه خاص کتابت و رسم الخط «ال یاسین» در تمام مصاحف قرآنی (که تفصیل آن بیان خواهد شد)، موجب مطرح شدن این پرسش می‌شود:

❧ ص ۲۷۷؛ طبری، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، ج ۲۳، ص ۱۱۴-۱۱۵؛ رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج ۱۰، ص ۳۲۲۵؛ سمرقندی، بحر العلوم، ج ۳، ص ۱۴۴.

۱. ر.ک: صدوق، عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۰۷-۲۱۷.

پرسش دوم: از میان قرائت‌های مختلفی که از «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات نقل شده است، کدام قرائت را می‌توان بر دیگر قرائت‌ها ترجیح داد و دلیل رجحان آن بر اساس شواهد و ادله گوناگون چیست؟ در مسیر بررسی و تحقیق برای یافتن پاسخ این پرسش، با دو پرسش دیگر نیز مواجه خواهیم شد:

پرسش سوم: از آنجا که قرائت اصیل، قرائتی است که در دوران نزول قرآن و دوره زمانی نزدیک به این دوره (مانند دوران تدوین مصاحف قرآنی به دستور خلیفه سوم) رایج بوده، در این دوره، و اساساً در قرن اول هجری، کدام قرائت از «ال یاسین» رایج بوده است؟

پرسش چهارم: در دوران نزول قرآن یا دوران تدوین مصاحف قرآنی به دستور خلیفه سوم، «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات به چه معنا بوده است؟

با مشخص شدن قرائت رایج از «ال یاسین» در دوران نزول قرآن و دوره زمانی نزدیک به این دوره، باید به این پرسش نیز پاسخ دهیم:

پرسش پنجم: سبب مطرح شدن قرائت‌های دیگر در کنار این قرائت رایج یا سبب روگردانی بیشتر قراء از قرائت رایج و روی آوردن به قرائت‌های دیگر چه بوده است؟

هدف پژوهش حاضر یافتن پاسخ پرسش‌های پنج‌گانه است؛ پرسش‌هایی که اگر بخواهیم به موازین علمی در پژوهش پایبند باشیم، نمی‌توان به راحتی و بدون یافتن پاسخی قانع‌کننده از کنار آنها عبور کرد.

علم قرائات و به تبع آن، بررسی اختلاف قرائات و بررسی قرائتی که بر اساس شواهد و ادله، بر دیگر قرائت‌ها رجحان و برتری دارد، همان‌گونه که خواهیم دید، نقشی تعیین‌کننده در دستیابی به تفسیر صحیح از متن قرآنی دارند و بر خلاف آنچه اکنون ممکن است در بسیاری از تفاسیر رایج باشد، با اتکا بر تنها یک قرائت از میان قرائت‌های مختلف (و حتی گاه با اتکا بر قرائت رایج) نمی‌توان به تفسیر صحیح از متن قرآنی دست یافت.

علاوه بر آن، بررسی بستر (Context) شکل‌گیری قرائت‌های مختلف و تطور قرائات و نیز بررسی قرائت رایج در یک دوره زمانی خاص، نقشی تعیین‌کننده در فهم صحیح متن قرآنی دارند و از این طریق، در برخی موارد حتی می‌توان صحت صدور برخی از روایات تفسیری را نیز تأیید کرد.

همچنین مطالعه مواردی که به فهم دقیق‌تر و صحیح‌تر متن قرآنی کمک می‌کنند، مانند بررسی مصاحف اولیه و اختلاف مصاحف، بررسی تطبیقی زبان‌های سامی (عربی، عبری، حبشی، آرامی و سریانی) و به طور کلی، مطالعاتی که امروزه در مجامع علمی و آکادمیک دنیا با عنوان مطالعات میان‌رشته‌ای (Interdisciplinary) از آنها یاد می‌شود، از نتایجی هستند که می‌توان در خلال این پژوهش به آنها دست یافت. روش تحقیق در پژوهش حاضر، بررسی تاریخ اندیشه است که بر اساس آن، مراحل تطور قرائت‌ها و تفسیرها در دوره‌های زمانی مختلف مطالعه می‌شوند. این روش نه به صورت روش کلامی یک متکلم است،

نه به صورت روش بررسی سندی یک رجالی و نه به صورت روش تفسیری معمول در میان مفسران.

در روش کلامی و تفسیری معمول، با توجه به تعلق خاطری که یک متکلم یا مفسر به یک مکتب و مدرسه کلامی یا تفسیری خاص دارد و دیدگاه آن مکتب و مدرسه کلامی یا تفسیری را پذیرفته است، سعی می‌کند گزارش‌های ناسازگار با دیدگاه پذیرفته‌شده در آن مکتب را تا جایی که ممکن است، برای سازگار کردن با دیدگاه آن مکتب توجیه کند و اگر قابل توجیه نباشد، مردود و غیرقابل اعتنا بداند. در روش رجالی معمول نیز گزارش‌ها بر اساس درجات مختلف در صحت یا ضعف سند تفاوت دارند که این تفاوت در چگونگی استنتاج نیز تأثیرگذار خواهد بود.

در روش بررسی تاریخ اندیشه، بر خلاف روش کلامی یا تفسیری یا رجالی معمول، یک گزارش را به صرف ناسازگاری با یک مبنای کلامی یا تفسیری یا صرف ضعیف یا متهم بودن (حتی تمام) راویان آن نمی‌توان گزارشی غیر قابل اعتنا یا غیر قابل اتکا یا در مظان جعل دانست و از مجموعه گزارش‌هایی که می‌توانند در تحلیل‌های پژوهش استفاده شوند، کنار گذاشت، بلکه در این روش، همه گزارش‌های سازگار یا ناسازگار با هر دیدگاهی، به طور یکسان بررسی و تحلیل خواهند شد و حتی در بدترین حالت، گزارش جعلی را نیز باید یک داده پژوهشی در نظر گرفت و تحلیل کرد؛ چراکه یک گزارش جعلی دست‌کم می‌تواند منعکس‌کننده فضایی باشد که چنین گزارشی در

آن فضا جعل شده و توجه به همین فضا برای تحلیل تاریخ اندیشه بسیار مهم است.

بر همین اساس، روش پژوهش حاضر و استنتاج‌های آن درباره «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات با آنچه ممکن است در برخی پژوهش‌های دیگر وجود داشته باشد، تفاوتی اساسی دارد. در این زمینه می‌توان به چند نمونه اشاره کرد.

پژوهش نخست بخشی است از کتاب القرآن الکریم و روایات المدرستین که به‌رغم تلاش قابل توجه مؤلف در بررسی روایات مرتبط با آیه ۱۳۰ سوره صافات، از دو جهت دارای اشکال است: ۱. مؤلف تمام روایات مرتبط با قرائت و معنای «ال یاسین» را با این استدلال که این روایات ضعیف یا اخبار واحد و روایات منفردند، غیر قابل اعتنا دانسته است،^۱ در حالی که شواهد مختلفی که در پژوهش حاضر ارائه خواهند شد مضامین این روایات را تأیید و صحت آنها را اثبات می‌کنند. مؤلف به گزارشی اشاره کرده است که بر اساس آن، خلیفه دوم «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات را به صورت «آل یاسین» قرائت می‌کرد، اما اندکی بعدتر در همین کتاب، در بررسی روایات مربوط (با عنوان «دراسة الروایات»)، به سبب سهو قلم، قرائت به صورت «الیاسین» را به خلیفه دوم نسبت داده و بر اساس همین سهو قلم، توضیح داده است که قرائت به صورت «الیاسین» عین همان

۱. عسکری، القرآن الکریم و روایات المدرستین، ج ۳، ص ۶۲۶-۶۳۲ (تعداد این روایات که علامه عسکری نقل کرده و آنها را روایات ضعیف یا اخبار واحد و روایات منفرد دانسته، هجده روایت است).

نص قرآنی است،^۱ در حالی که آنچه در مصادر و منابع از خلیفه دوم گزارش شده و خود مؤلف هم پیش تر تصریح کرده، قرائت به صورت «آل یاسین» است. حال جای این پرسش وجود دارد که «منظور مؤلف از اینکه قرائت به صورت «الیاسین» عین نص قرآنی است، چیست» و «نص قرآنی، کدام نص قرآنی است؟». در پژوهش حاضر خواهیم دید که عالمان و مفسران در قرن های مختلف تصریح کرده اند که در نص قرآنی مصاحف، در کتابت «ال یاسین»، «ال» و «یاسین» با فاصله و جدا از یکدیگر نوشته شده اند.

در پژوهش دوم با عنوان آل یاسین قراءة قرآنية أصيلة، نویسنده بر اساس دلایل به این نتیجه می رسد که قرائت به صورت «آل یاسین» قرائت اصیل از آیه ۱۳۰ سوره صافات است. دلایل نویسنده در جای خود صحیح است، اما دلایلی است درون دینی و درون مذهبی؛ برای مثال، این دلیل مهم که اگر قرائتی با قرائت اهل بیت موافق باشد، قابل پذیرش و در غیر این صورت غیر قابل پذیرش است.^۲ در حالی که در پژوهش حاضر بر اساس روش بررسی تاریخ اندیشه و شواهدی که ارائه خواهد شد، خواهیم دید که قرائت به صورت «آل یاسین» قرائت رایج و رسمی قرن اول هجری بوده است و از پایان قرن اول و به دلایل تاریخی، به تدریج قرائتی جدید به صورت «الیاسین» پدیدار شده است. پژوهش سوم در این باره که با عنوان های قرائت و مصداق آیه «سلام علی ال یاسین» و پژوهشی در تحلیل مصداقی «ال یاسین» در آیه ۱۳۰

۱. عسکری، القرآن الکریم و روایات المدرستین، ج ۳، ص ۶۲۶-۶۳۲.

۲. شکرى بغدادی، آل یاسین قراءة قرآنية أصيلة.

سوره صافات به چاپ رسیده است،^۱ به رغم تلاش قابل توجه نویسنده در بررسی قرائت‌های مختلف از «ال یاسین» و دیدگاه‌های مفسران در معنای آن و روایات مرتبط با آن، از این جهت دارای اشکال است که نویسنده با مبنا قرار دادن قرائتی که اکنون از «ال یاسین» مشهور است و نیز مبنا قرار دادن این فرض که سیاق آیات در معنای «ال یاسین» نقش دارند، قرائت به صورت «آل یاسین» را نپذیرفته و استدلال کرده است که این قرائت، قرائتی مشهور نیست و معنای آن با سیاق آیات سازگاری ندارد. او بر همین اساس، بررسی شواهد و دلایل صحت قرائت به صورت «آل یاسین» را تلاشی بیهوده در فضیلت‌سازی برای اهل بیت دانسته است.

این نتیجه‌گیری به سبب آن است که هیچ یک از پرسش‌های پنج‌گانه‌ای که پیش‌تر درباره «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات مطرح کرده‌ایم، مورد توجه نویسنده نبوده است. بنابراین این پرسش نیز مطرح می‌شود که «مراد نویسنده از قرائت مشهور چیست و به کدام دوره زمانی تعلق دارد؟». به عبارت دیگر، «در کدام دوره زمانی و در کدام مناطق از جغرافیای جهان اسلام به عنوان قرائت مشهور مطرح بوده است؟». تمام این موارد، چنانکه خواهیم دید، مواردی هستند که نمی‌توان در پژوهش درباره «ال یاسین» آنها را نادیده گرفت.

علاوه بر آن، پاسخ‌های تفصیلی که به پنج سؤال مهم و اساسی

۱. «قرائت و مصداق آیه ﴿سَلَامٌ عَلَىٰ آلِ يَاسِينَ﴾»، مجید چهری، مطالعات قرائت قرآن، سال ۴، شماره ۶، بهار و تابستان ۱۳۹۵ ش؛ «پژوهشی در تحلیل مصداقی «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات»، مجید چهری، سراج منیر، سال ۷، شماره ۲۳، تابستان ۱۳۹۵ ش.

پژوهش حاضر داده خواهد شد، نشان می‌دهند که اولاً سیاق آیات هیچ نقشی در معنای صحیح «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات ندارند (همان‌گونه که نمونه‌های دیگری در قرآن وجود دارند که با سیاق آیات ارتباطی ندارند)^۱ و ثانیاً، همان‌گونه که خواهیم دید، نمی‌توان قرائتی که پس از قرن اول هجری مشهور شده را معیار تعیین قرائت صحیح و اصلی از «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات قرار داد.

در پژوهش حاضر، بر اساس روش بررسی تاریخ اندیشه، خواهیم دید که نه تنها هیچ دلیل و شاهی بر وجود قرائت به صورت «إلیاسین» در قرن اول هجری یا بیشتر قرن اول وجود ندارد، بلکه شواهد و ادله مختلفی نشان می‌دهند که تقریباً تا پایان قرن اول هجری، قرائت رایج و رسمی از «ال یاسین» در جامعه اسلامی به صورت «آل یاسین» بوده است و از قرن دوم یا نهایتاً از انتهای قرن اول به تدریج، قرائتی جدید به صورت «إلیاسین» پدیدار شده است.

بر این اساس و بر مبنای روش تحقیق در پژوهش حاضر، اگر به این نتیجه برسیم که قرائت به صورت «آل یاسین» و به معنای «آل محمد» همان قرائت اصیل از «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات بوده است، نمی‌توان بررسی صحت این قرائت را تلاشی بیهوده در فضیلت‌سازی برای اهل بیت دانست و برعکس، اگر به این نتیجه برسیم که قرائت به صورت «إلیاسین» و به معنای الیاس نبی یا الیاس نبی و پیروانش

۱. برای نمونه می‌توان به «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (سوره احزاب، آیه ۳۳) اشاره کرد (ر.ک: طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۳۹-۳۴۱؛ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۳۰۹-۳۱۱).

(بر اساس اختلاف تفاسیر در این باره) همان قرائت اصیل از «ال یاسین» است، نمی‌توان بررسی صحت این قرائت را تلاش برای انکار فضیلت اهل بیت دانست.

پژوهش حاضر در پنج فصل تنظیم شده است.

فصل اول بررسی می‌کند که قراء مختلف «ال یاسین» را در آیه ۱۳۰ سوره صافات به چه صورت قرائت کرده‌اند و نگارش و رسم الخط «ال یاسین» در مصاحف قرآنی مربوط به سده‌های مختلف به چه صورت بوده است.

در فصل دوم ابتدا نگاهی کلی به بحث اختلاف قرائات و ارتباط قرائت‌های مختلف با شکل نوشتاری (رسم الخط) واحد مطرح شده است. سپس با مطالعه قرائت‌ها و تفسیرهای مختلف «ال یاسین» در سه قرن نخست، بررسی شده است که قرائت رایج از «ال یاسین» در دوران نزول قرآن و دوره زمانی نزدیک به این دوره (مانند دوران تدوین مصاحف قرآنی به دستور خلیفه سوم) و اساساً در قرن اول هجری به چه صورت بوده است؛ همچنین در دوران نزول قرآن یا دوران تدوین مصاحف قرآنی به دستور خلیفه سوم، «ال یاسین» در آیه ۱۳۰ سوره صافات به چه معنا بوده است.

فصل سوم به بررسی و تحلیل روایی گزارش‌های مرتبط با قرائت «ال یاسین» با روش تاریخی اختصاص دارد. با بررسی و تحلیل روایی گزارش‌ها به روش تاریخی می‌توان متن اصلی و نیز دوره زمانی (پیدایش یا انتشار) این گزارش‌ها را مشخص کرد.

فصل چهارم با مطالعه زمینه تاریخی اختلاف قرائات در «ال یاسین»، سبب مطرح شدن قرائت‌های دیگر در کنار قرائت رایج از «ال یاسین» در قرن اول هجری و روگردانی بیشتر قراء از این قرائت رایج و روی آوردن به قرائت‌های دیگر را بررسی می‌کند.

در فصل پنجم که گفتار پایانی کتاب است، مراحل تحول قرائت از «آل یاسین» به «الیاسین» و نیز ارتباط داشتن یا نداشتن قرائت به صورت «آل یاسین» با سیاق آیات در سوره صفات بررسی شده است. یادآوری این نکته لازم است که این پژوهش که اکنون در قالب کتاب ارائه شده است، در اصل مقاله‌ای بود با عنوان «رسم الخط پرسش برانگیز "ال یاسین" و بستر تاریخی روی گردانی از قرائت به صورت "آل یاسین" به قرائت به صورت "الیاسین"»^۱ که به مجله مطالعات قرآنی^۲ فرستاده شده بود. این مجله را انتشارات دانشگاه ادینبرو^۳ به نمایندگی از مرکز مطالعات اسلامی دانشکده مطالعات شرقی و آفریقایی (سواس) دانشگاه لندن^۴ منتشر می‌کند.

اشکال مهم ارزیابان مجله به این مقاله این بود که استفاده از منابع شیعه در بحث‌های حدیثی و تفسیری مشکلی ندارد، اما در بحث قرائات نمی‌توان از منابع شیعه استفاده کرد؛ چراکه شیعیان در بحث

۱. مقاله انگلیسی با عنوان:

“The Questionable Rasm of «ال یاسین» and the Historical Context of Turning from the Qirā'a as “Āl-i-Yāsīn” to the Qirā'a as “Ilīāsīn”.

2. *Journal Of Qur'anic Studies*.

3. Edinburgh University Press.

4. the Centre for Islamic Studies at the School of Oriental and African Studies (SOAS) University of London.

قرائات، قرائت مستقل و خاص خود را نداشتند، بلکه از قرائات سنی استفاده می‌کردند و چگونگی قرائت قرآن همیشه بر اساس منابع سنی بوده است. با توجه به این اشکال، در ابتدای فصل سوم کتاب، بحثی با عنوان «منابع و مصادر شیعی و موضوع قرائات» مطرح شده است. این بحث بررسی می‌کند که در فضای اختلافات گسترده در موضوع قرائات در قرن دوم و نیز در اواخر قرن اول، آیا شیعه در بحث قرائات به منابع سنی وابسته بوده است یا خیر.^۱ همان‌گونه که در جای خود نیز بیان خواهد شد، درباره آنچه قرائت‌های منقول از امامان شیعه دانسته شده، توجه به این نکته لازم است که نباید این موارد را با بحث تغییر و دستکاری در متن قرآن یکی دانست؛ چراکه در اختلاف قرائت میان خود قراء سبعه مواردی مشابه به آنچه از امامان شیعه در بحث قرائات نقل شده وجود دارد که آنها را تغییر و دستکاری در متن قرآن به حساب نیاورده‌اند. بنابراین موارد نقل شده از امامان شیعه در بحث قرائات نشان می‌دهند که در فضای شیوع گسترده اختلاف قرائات، که عمدتاً در قرن دوم به وجود آمده بود، امامان شیعه در کنار التزام به قرآن موجود در جامعه اسلامی و معتبر دانستن و به رسمیت شناختن

۱. بر اساس آنچه ارزیابان مجله مطالعات قرآنی (*Journal of Qur'anic Studies*) درباره پژوهش حاضر که در قالب مقاله ارائه شده بود، به صورت مکتوب بیان کرده بودند و متن آن موجود است، آنان این مقاله را حاوی مطالبی مهم و مفید دانستند، اما اشکالاتی نیز بر آن وارد کردند که مهم‌ترین آن، همان اشکالی بود که در بالا بیان شد. به‌رغم آنکه با مسئولان آن مجله مکاتبه و پذیرفته شد که اشکالات مطرح شده رفع شود، رویکرد شیعی پژوهش حاضر موجب شد تا مسئولان مجله با انتشار آن در مجله یادشده - حتی در صورت اصلاح و رفع اشکالات - موافقت نکنند.

آن، در مواردی با اشاره به قرائت صحیح از متن قرآن، انحرافات و خطاهایی که گاه در چگونگی قرائت این متن به وجود می‌آمد را گوشزد و از آن جلوگیری می‌کردند.

در پایان باید یادآور شد که در هر پژوهش، هرچند جامع، طبیعی است که با گذر زمان یافته‌هایی جدیدتر یا جنبه‌هایی دیگر از مسئله پژوهش به دست آیند که می‌توانند به غنای بحث کمک بیشتری کنند؛ ازاین‌رو قطعاً پیشنهادهای سازنده خوانندگان بهترین هدیه برای نگارنده در جهت مرتفع شدن کاستی‌های احتمالی پژوهش حاضر خواهد بود.

در اینجا لازم است از لطف و عنایت معاون علمی بنیاد دایرة المعارف اسلامی، حجت الاسلام و المسلمین استاد حسن طارمی‌راد، که تمام مطالب کتاب را بزرگوارانه و با حوصله مطالعه کردند و اینجانب را از دیدگاه‌های خود درباره مطالب کتاب بهره‌مند ساختند، قدردانی و تشکر کنم.

محمد مقداد امیری